

ОЛУННЬУ 23 КҮНЭ - АБА ДОЙДУНУ КӨМҮСКЭЭЧЧИ КҮНЭ!

С Днём
Защитника
Отечества!

Ытыктабыллаах улууспут олохтоохторо!

Олунньу 23 күнэ —Аба дойдуну көмүскээччилэр күнүрү. Бу үтүөкүннээх бырааһынньыгынан, сэрин, тыыл, үлэ бэтэрээннэрин, саппааска сылдьар саллааттары, офицерлары, элэр көлүөнө ыччаты ийилик-истирик эбэрдэнибит!

Эйэлээх олоху араначылаан, күүрүүтүөх үлэни көмүскээн, дойдубут көмүскүлүөх, бигэ тирэхтээх буоларыгар туруулаһар буйбуттарга анаммыт күнү хас биирдии киһи уруйдуу көрсөр норуот бүтүүтүн бырааһынньыгынан буолла.

Аба дойдуну көмүскүүр Улуу сэрин кэмигэр, аба көлүөнө дьоммут биһиги эйэлээх олохпут туһугар хорсун быһыыны көрдөрөн, Кыайыыны уһансыбытара. Киятир үтүө хонобурларын батыһан, билинни көлүөнө ыччаттарбыт Россия армиятыгар ытык иэстэрин чистээтик толорон, дойду араас мунуктарыгар сулуспалыбытлар. Эр дьон түмээн, Ийэ дойдубут, төрөөбүт улууспут туругурабын, барыара сайдарын туһугар үлэлиэбил-хамсыабын, сайдыы-үүтүү сана саахтарын салайсыабын!

Барытыгыгар дьолу, дорубуйаны, үлөбитигэр, үөрэхпитигэр ситиһиниэри, уһун дьоллоох олоху, мэлиди ыраас хаһааны баҕарабыт!

А.Т. НОГОВИЦЫН, Чурапчы улуунун баһылыга,
Я.П. ОКОНЕШНИКОВ, улуус Мунньабын председателэ.

Улууска — бу күнүгэрэ

ДУХУОБУНАЙ САЙДЫЫ — ЧӨЛ ОЛОХ — ТУПСАБАЙДЫК ТУТТАН ОЛОРУУ

Маньык бигэ хайысхалар чэрчиргиттэн ааттаммыт, общественнай түмүүтүр форумнара Чурапчы улуунун дыһалтатын көбүлүүтүннүн, олунньу ый 17 күнүгэр ыытылыһа.

А.Т. Ноговицын иһитиниэрини өнгөрөр

Нөһүлөктөргөн дыһалта баһылыктара, общественниктар делегациялара, улуус кииниттэн ТОС-тар, түөлбөтөр, общественнай тэрилтэлэр актыбылыктара улуус дыһалтатын аактабай саалыгылар толору мустан, быйылгы сыл сорукарын чопчуластылар, бу олус наарааһа хайысхага бастыт уопуту кытта биллестилэр. Форум ыытырылаах ыалдьыттарынан чөл олох пропаганда, итирээр улактары атылылаһыны хааччастылар, хонтуруолууру управление салайааччыта МИ.Льмина, дьом күргэн уонна ыччат политикалыгар миниспериентитин специалиһа М.Г.Аргунова, гражданскай инициативалары өйүүр департамент специалиһа МИ.Лазарева буолулар.

Улуус баһылыга А.Т.Ноговицын форум кыттылаахтарыгар туһаайан улууспут общественнай сөбүлүн чэрчитинэн ыытылган кэлбит үлэни, чулуу общественнактарбытын сырдатта, дыһалтар уонна эр дьоннор общественнай түмүүтүрүн кэксэ ситиһиниэрини эттэ. Улууска киининан кэмтэ дьон-сэргэ общественнай үлэү кыттыла олус үрдөбүтүн үөрэн, махтаһан туран бэлэттэттэ. Улууспуттар бэрээдэк боппуробулар, культурунай уонна духуобунай сайдыыга дьулуһута, быһаас уорастарын кытта биһир сөмбө буолан үлэлииртэ общественниктар оруоллара улааһын ыйда. Итиннан сорукарга арытылаһыны утары охсуһута, бэрээдэк боппуробустарыгар таһымнаах уонна биһир ситимнээк сэртлэр үлэлэргэ тохтоон, бары түмээн үлэлиирбитигэр ыһыда. Аһылы кэм харана өрүүтүтүн кэлэр кыһаары ыччатын көмүскүүр ытык иэс барыбытыгар сүктэриилэрин тоһоһулоон бэлэттэттэ. Салгыы улуус Мунньабын председателэ Я.П.Оконешников, ыалдьыттарыбыт МИ.Льмина, М.Г.Аргунова, МИ.Лазарева, культуура управлениитин начальнига Д.Д.Попов, “Эрэн” эр дьон түмүүтүн салайааччыта В.И.Давыдов тыл эттэ, форум кыттылаахтарыгар санааларын тирээтилэр.

Духуобунай сайдыы, чөл олох, тупсабайдык туттан олоруу дигэн бэргэтиригис хоһоонноох ааттаммыт форум

кыттылаахтара уопсай сүбөтөн улуус дьонунан, тэрилтэ коллективтарыгар, бары общественнай түмүүтүгэр туһаайы, ыһырыы оҕордулар. Духуобунас сайдыытыгар, чөл олох турутурууттар уонна олорор эйэбит тупсабай буолууттар түмүүтүлүк, биһир санаанан үлэлииртэ сорукартурдулар (ред. Ыһырыы сахалыктылааһын илгэр нүмүрүгэрэ таһаарыахалыт). Баһылык А.Т. Ноговицын түмүк тылыгар тыа хаһаайыстыбатынан дырыкталар дыһаллары түмэр общественнай тэрилтэ дыһтар сүбөтүн иһинэн тэрилтэлэргэ соруқ туруора. Салгыы, Мугудай нөһүлөктүн “Сарыыл” ыһаһ түмүүтүн хонобур олостон нөһүлөккө ыччаттар чөл олоху турутурулар түмүүтүрүн тэрийэртэ нөһүлөк баһылыктарыгар эһи киһилэрдэ. Чурапчы сэлэстэнитин ТОС-тары кытта үлэтин бастыт хонобурга туруоран, нөһүлөктэринэн үтүө уопуту тарастарга ыһыда. Улуус депутаттарыгар, улуус мунньагар нөһүлөктэр ытык сиртэрин ураты көмүскүлүөх тыа анал статуска киһилэрин үлэтин тэрийэртэ рекомендация киһилэрдэ.

Форум ивээк түһүмүтүнэн чөл олоххо туһаайылыбыт семинар уонна улууска тэрилибит СО НКО-лар ортолоругар бырайыак көмүскүлүннүгэр күрөк ыытылыһа. Манна барыта 11 бырайыак 9 нөһүлөктөн киирэн көмүскүннэ. Дьүүтүүр сүбө чопчу ырытылылары оҕорон, кыттылаахтара сертификаат туттарда уонна бырайыактар күүстээх өрүүтүрүн, сыһааларын-халтыларын ыйан бигэртэ. Ол барыта бу дьоммут республика таһымнаах араас граннарга, куонкурустарга кытталларыгар улахан көмө буолла. Бастаах мисстэһээх биһир Хоптобо нөһүлөктүн “Советпартиот” дьон ааптаах СО НКО актыбыктарыгар тигистэ. Бэлэттээн эттэххэ, бу общественнай тэрилтэ салайааччыта С.Д.Старостина дьонун халыҥ уонна олус илээх, түмүүтүлүк делегациянан киилэрибит Хоптобо нөһүлөктэр үлэ таһыма үрдүүгүн көрдөрдө. Ивээк биһирин халыылар ыһылар. Баһылык У.Н. Апасова бэйэтинэн благоустройто хайысхалыгар туһуламмыт бырайыакты көмүскөн, иһитиниэрин оҕорбута общественнай үлэү улахан болуомто биһирин бигэртэтэр. Олүлүүн нөһүлөктүн общественниктара үлүс биһиртээх мисстэргэ тигистилэр.

Дыһалтар сүбэлэртэ

Манна баһылык Л.В. Ефремова дьонун кытта кэлэн, бырайыак көмүскүлүннүгэр үлэлиитин эмээ биһиртээн бэлэттибит. Кыайылаахтара улуус баһылыга уонна дыһалтата туруорбт сыһаалаах биһиртэр тигистилэр. Хоптобоһор принтертээх, антивирус программалаах компьютер юмпилиогун ыһылар. Халыылар компьютер юмпилиогун, оҕон олүлүүннэр элбэк фундаментаах принтеры ыһан дьылгэстилэр. Эһиһи дьылга маньык тэрээһин өссө күүскэ өйөнөрө эрийилэр, оҕон нөһүлөктэргэ быйыл улахан үлэ ыһылаа күүтүлэр.

Форум уонна СО НКО-лар күрэхтэртэ олус таһымнаахтык дьон үөрэ бэлэттэбит. Улууспут баһылыгар А.Т.Ноговицынна, общественнай тэрилтэлэри кытта быйылгы үлэлиир специалиһа П.П.Бушовага, сарой кыттылаһылыбыт Халыы, Олүлүүн, Чакыр, Кытаанах, Толой, Мугудай, Бахыт, Мырыга нөһүлөктэрин баһылыктарыгар, үөрэх (Т.В.Павлова), культуура (Д.Д.Попов), спорт (В.И.Давыдов) управлениеларын начальниктарыгар, улууспут дыһалларын сүбөтүн сана састабыгар (сал. А.В.Седатничева) уонна бары кыттылаһылыбыт общественниктарыбыттар махталыһын тирээбит. Бу форум түмүүтүлүктүн көрдөрдө, дьоммут сырдатыа, сайдыыга көбө улааһытын бигэртэттэ, улууспуттар общественнай хамсаһын үлэтин өссө үрдүк таһымна таһаарда.

Афанасий ЗАХАРОВ.

Кыайылаах — Хоптобо делегацията

БАХСЫ НЭҢИЛИЭГЭ ИННИКИГЭ ЭРЭЛЛЭЭХ

[illegible]

Бахы – ушул үйлөтүр араак, уустук дыйгаламмыг
төһөнөктөргөн бирдестер. Ааспыл үйлөтөргө бахылар
Мынз, Бостурускай уюна Бороңон улуспарыгар сир-уот
оттунан халбоо сылдыбыгыра. Оссо эжитиз, Дойду
Бахыта Дойдууускай Леза орус быһылмак арыларыгар,
кытыларыгар отгонор халуна сиртөбү. Үрдүк, орто халуна
уута кытыбыз, Туйма урэх курданаапарына, Бахылар
көбөн кириэн оттоон, талхатан-былхатан сугу-сугурданы
туордулар.

Үс улуус баясаһар дьысти нэре айылгылаах Бахсы төһөлөгө бай историглаах. 1930 - 1932 сс. дьери Бахсы төһөлөгө Уус-Алдан оройуонугар киирбитэ. 1932 сыттан бүтэйдикээтик Чурапты оройуонугар киирбитэ. Ончолорго, Бахсы төһөлөгөр 1000-тан тахаа киһи үлүгүн-хамсаан, сайылкытан алаастарылан талдьаан спордуутара.

Бийигтүн Бахсы нөһилнэгэр 485 юмн апарор, ол иһигэр оҕотун ахсааны – 167, пенсионер - 75, нөһилнөгэр барыта 12 дүмэ көргөн баар. 2015 сыл, алтынны ый түмүгүнөн, 7 оҕо төрөөтө, 8 саны элэр специалист Бахсы сиргизэр-уолугар үлөһүн кэллэгэр. Нөһилнөгэр сүрүн дьарыга – сүөһү- сылгы ииттигэр, үгү ыһаҕа доруот кэлтиргэн сөйө сөсүн дьаһаныы. Ол курдук, нөһилнөгэр 63 чаһынай хаһаайыстыба, 14 баһынай хаһаайыстыба баар. Бу хаһаайыстыбаларга барыта 1187 ыһах сүөһү, ыһаар ыһага 463, 428 сылгы иитиллэр турар.

Литература уонна Кыайы 70 сылларын, культуура уонна библиотека эйгэлэр элбэх хайыскагах үтө ыһылыны. Ол курдук "Айар кут" литературнай түмүүтэригэр.

Нэлэлцэх ийнхон тэртлээр нэхи ардларыгтар
литература тэмээгтар ай ооннуулар, хооон айлыгтар
оноурустар, литературнай бэл, шолгэни тэртитээн
ориннай кураагэнигтар, «Кышны 70 сылыгтар» аналгаах
фестиваль буолубта. Фестиваль түмүгтар Н.Ф. Ойонгэнинова
Кэтин авторсай ырыгэнигтар дүгэрт айны ыла.

2015 сылта «Талаа тазаланар» кулутулар үстөрүн көрүү өспүтүмдүктөрү угуус багытынын «За кклад в развитии культуры» аналитика тиксигилигит уюна культура бүтүн өспүтүмдүктөрү форумунан кыттыныны бабылы.

Нэгилжээ түрт обшественный түмсүүлэрэ анал ашы
ары ситиспиртэрэ.

«Талба талкышар» дигн М.А. Герасимова кынигтэ кун рин кордо. Бйниги нйиликтэн токус самодетельность ттылывахтара бу кынигтэ кунрдитор.

В. Хон тылларыгар, М.М.Пестриков музыкатыгар Бахсы
ниир айыыллар.

Бийр дойдугахыг, РСФСР уонна Саха АССР үтүөлүк тыһа П.М.Решетников 100 сааһтар аһан тоһилуоку сүбүлүһүгү үбүлүйдүк ыһах ыһыһыбыта. Манна трапчы народнай театра Ч. Айыматов сурьйуутугар «Ийэс» испиктээки туруорат, алектоскор бийрөбиллэрин ыһа.

«Улуу Кыялы 70 сылына» мемориалнай дуоскалы
 омуонсэтин үлэтэ ыһылынна. Сэриг бэлээннэрин
 на сэриг баран сураа суох суппут хэрсун бусуунарбыт
 старынан аһыһа-аһыом оһоһуна.

2015 сэл Баясы дундгар сэрэгтгэр бэрт сэрэх, өрө
төгүлүмүтүк сэл аста.

ДТ. Берхенов алынган Басгы орто оскулагын сурун
рута - хэс биригэн ово юмн бэлхэлхэн сайлхэлхэн
тлхэн. Кин урхэлхэн, длоорун учуустан, интэр-уэрэтэр
онитэрйор. Билгэн оскулага 70 ово уэрэнэр, 24 педагог
элээр. Педологитэргэн 8 урдук уонна 8 урдук
гегорилхас, РФ уэрэтирин бэлхэлхэн үлгүнэ - 3, СР
уэрэтирин тулгуунара - 7. Оскулага 1-6 кылхастар
федеральный государственной уэрэх стандартынан
уэрэнэлэр. 2014-2015 уэрэх сэлхэлхэр уэрэх хааныстабата 54
% тэлхэстэ. Выхлусуониктар урдук уэрээс 2 ово (20%), орто
кыл уэрээс 7 ово (70%) килэрин уэрэнэн сэлхэлхэр. Оскула
новационнай үлгүн чорчотин, үлүстэнэн саасы мон

сайлалты омук тыгын лаадырларын тэригдэ
Республикагаа педагогической дээрбанга
ситилгэекек кытан 2-с мюстэни ыла. Осуола интэр
үөрэтэр уопутун тарбатан улуустаагы семинар ытта,
методической пособие таһаарла. Күлүнтү умууталар муни-
ахтарыгар география умуутала С.В. Местников «Эмтэк
отгор» маастар кылаанын Чуратгы улууну дьаһалтатын
грашын ылары ситистэ. Интэр үлөзэ дириктэри
солбууаччы, сайлалты лаадыр начальнига В.П. Слепцова
«Урокмай - 2015» тэрэһингэ «Лучший руководитель лагеря»
номинацияны ыла. Осуола интэр-үөрэтэр, научнай-
методической, инновационнай үлэтин салгыны дириктэн
ыттар, материалык-технической базатын көнөтөр сананан
инновационнай элэктэктик хардылыыр.

Басшылары «Сулусчаны» оңо утууына 1963 сылтаастан кырмааннары иитэн-үөртөн билин күөт аартыгар ааарар. Оңо саада 42 мүөстөлөөк. Уһуһаанна 6 педагог таһаарылаахтык үтүһүр.

2015 жылдағы сәтіншілер:

– Кызыл ы 75 сылыгар аныаллах улуустаагы «Хомогор хохоннхут» куру кыттылаахтара (Милена Слетцова, Уйгул Фелоров, Артем Аммосов);

– «Сызыялар сулустар» региональный үткүү кураба,
«Кыялы өргөткөч», «Сардаана» үткүү (лауреат 1-й степени)
салайканы И.Н. Федорова;

– «Албан аял суолтара» уолаттар ансаамблларын тэпсирүүтүгүр видеокилип улулубута (Чагын Николаев «Эйбөлүл ийин» видеокилибугар кизибитэ);

– республиканский педагогический диктант - 2015
кысты-директора (О.Е. Ушницкая, Х.Н. Шеломова);

– республиканың бүтүн үзрәгирини үләнһиттерни XIII сьһийн кылт-ылдхтарга (Н.И. Бархидова).

Тыялхайтар илгитин системтэний кыллары. Ойивытэны спорор усуллубуйаны тупсарар сылтаан, сылтаа чаһынай ыаллары сылааска халбоуу болпурдуна куусэ турар. Бу үлэни тэрийбэргэ тоһилик утары үп утаң, чаһынай ыаллартан эбии харны хомуйан үлэ-хамнас биһирэ ыһылыларын ситистибит. Бу үлэни-хамнаһы ыалларга ДьУоКХ тэрилтэни кытта дуоһабардаан В.П. Васильев үлэстэ.

Лариса АРТУНОВА, гошмисак библиотекани

Сэргэх дьаһал

КОЛЛЕКЦИОНЕРДАР БЫЫСТАПКАЛАРЫГАР

Бу күнлөргө Илэн Энэр улуустар-
Тагта, Мэнэ-Хангай, Уус-Алдан, Аам, Чурагчы калыкзационердарын түмсүүгө
бөйүгү улууспутугар тэрэһиннээхтик
бүөлөн ааста. Минна барыта 48

И.Н. Попков

КОНКУРСНОЕ КЫГЫННЫ БУЛА

Бу дахалыг Чурагны улууһун "Мэриькэн" коллекционердын куллубун сайайааныга И.Н. Пожов көбүтөн ылгыта. Билэр абыллыта ылларбыг диксидырыктаах дьон бэйэ-бейэлэрин кылга чуластык алтыһып, төгүрүк остуолга сымналарып үлөһүннүр, уопуттарын анаастарып.

[illegible]

Огтон Надежда Васильевна усунуун

Минималдык логистикасы муншалар. Ити
нәтижелерге 100-нө устууагатиайыт. Ону
сәргә, ССРС юмисәби машинаштары,
кумағу харчылары, төмәлоригә нардан
муншалар.

Улаан-Удийн дотоо Вервара Кигитонзон
Старостинш бу бьелстатенца Дьоксуукайтан
анаан-минсэн калта кэбит: Кийи сүүтүк
арааһын мушубутун дьон-сэргэ сэргин
көрүлүр. Кийи 2010 сылтан коллекцияга
дьарьжатарын садалаабыт. "Ити сылта
Кореяга аан бастаан бара сылдан,
хардуонган ончуллубут сүүтүк көрбүтүм.
Онуока дойлу айын тус-тулуш сүүтүккэ
буоһулар эбит дьон дьиринг ойдобул
книрбигэ. Билигин араас дойдулар
сүүтүккэрин уоссайа, 400-гэн тахса
устууаны мустум. Бу бьелстатка 30-тан
тахса государство сүүтүк көрүөрүгэ сылар.
Бу коллекциябын аймактарым, дуоһуктарым,
оңуктарым, билэр дьонум ойөөн, сылдьыбыт
сирдиритэн кэһи гыан адалатар, ороһун
бойом аһылаабын. Маһна 19-с үйө бастаан
анарыааһы сыларлар ончуллубут сүүтүк
калта биэр. Миежэ оһу Нам уллуһуттан
саһаһым Фекал Афанасевна Санинова
бэлэжэбингэ. Кийиксэ эбилитэн тивэбингэ
үһү. Маһна араас көрүг тавстарган
ончуллубут сүөгир сүүтүккэргэн садалан,
туосһы, улургайтан, кумааһыттан, слон,
сһии, чубуку, муостарыттан оһу тэнэ
бронзаттан, үрүг уоһа кыһыл көмүстэргэн
ончуллубут сүүтүккэри көрүөхүтүн оһу."

Быстатика түгэнэ

директор В.К.Степановича Кисинир.

Салгы, ийришээр сапар
зайыгачалар калкыдыяларыгар
хараум хагана. Бу эмз сонун
калкыдыялары үүс юли
умсугуя керл. Манна юбуралах
боспишети, массываны, саклашы,
чаанньыктары, өгүүгү,
литараны, аттары, "жоа-
кула" уюна "спрай" утах
башкаларын ода арас
бынылаах-тааалаах
зайыгачалары орлук, озо-аймак
сенторон, быдыла-тарыа,
олунура көрдүгү. Үүс

короочу сэнсэритин ытбыг сдэ
циялары биэр дойдулаахпыт МС
муһунар эбит. Кини ээиэ
муһулуунан эрэ муһураамаат. А
окусаага үөрөөр кумуэриэ сдэ
кэлсэҕэрдэри муһулубут. Билигин
Семсэкуна хайыскатын элбэгэ, э
бытархай харчылары, опытамал
эбигэтигэлары коллективныыр
экигэтигэны ахсаана 200-гэ
Коллективныыр аастыг үйө 50-
экигэтигэны бааллар.

Босо биірэмэ тулутун суулаах-нистэк коллекционеры Р.А. Федорованы көрүстүм. Килин тиымасториген ишардаммыт отпрыскалар юмбиликтэри, эгэртэ отпрыскалары, нуускалары, эгэноскары, компюот суулары, уруучукалары муһууунан тутумнаах дьарыктар. Минна нууча билливиэк суруйааччыларын мастриктэре, Ага дойду сөрөгитин уорданагара, Россияга баар музейиэр, билливиэк худуоһуннукалар мастриктэре, бз сылаабы искусствон эгэтин сырдтар отпрыска компиликтэре бааллар. Рана Федорова хос-хос эгэтитэн хаалбыт нуусканы саамай күндү коллективитинан ааар. Килин бу умсугуунуах дьарыкта кыра оро сааһытан ыларбыт. Онуога бастаан, компюот сууларын муһуууттан сардаабыт. Килинэ адыныт А.В. Кинэтин

Абас-балыс коллекционердар

Новосибирскийга үөрээ сылдан келиитин -
зини дээрхон суулах компютери агалара
үнү. Кыраай Рая ити кымтны ыла собулур
дарытын сайынзатан, күн бүгүн хас да
корун коллекциялары муниуузан
дарыкталар.

Былстатистика ышлын сýтэр Таатга улуунун Харбалаабылтан "Дүүгүз" коллекционердар түмүүгүз кылыша. Түмүүнү сагайга ажалбыс И.В. Хартемпыева билигини эрбитинен, колллекторни ичинен 20 сылаарыга тарилыбиг түмүүгүз билигин 20-чэ киши сылар үнү. Бу күн 6 коллекционер 10 көрүгү коллекцияны донсорго көрүүгүз ажалбыс. Огуоха киши атадын суолугар майгынылар хайа уонна орус таастарылтан муһунулубут коллекция көрөөнү болоромотун тартылар.

Дээдэ, ити курдук Илин Элэр 48 коллекционер дьаһалы бары санзорон, санаа атастаһан «Айсылу» КК (дирижээр Г.Тльмин) иһинэн үлөһүр "Маарыкчан" коллекционердар кулууттарыгар (ИНПопова) маастаһан тапастаһар.

Бү сана тэрлэлийг Ийн Эгэртээс
коллекционерд бастайтумсуулга сары-
ланын, Аашан алыстаах буулукхун,
тэрлэлийн кундэн, дорсоно дуораһыйан,
кэсэтэ хаанаа истин!

Анна ЗАХАРОВА, Саша ГОГОЛЕВА.
Александр Мавров хартыскаду
туфорино

Кипи уонна сокуон

